

НЯКОИ ПРЕДПОСТАВКИ ЗА СЪВРЕМЕННАТА КРИЗА НА ПРЕДСТАВИТЕЛНАТА ДЕМОКРАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ

Георги Медаров

В тази статия, чрез дискурсивен анализ, разглеждам отношението между популярните разкази за „проваления Преход“ и днешната криза на представителната демокрация. Под дискурсивен анализ имам предвид, без да навлизам в методологическия дебат, отказа от допускане за (реална и/или идеална) същност, закодирана в Прехода. Понятието навлиза в постсоциалистическия контекст през транснационалната експертиза на транзитологията, целяща описанието (и нормативното насочване) на обществените трансформации и процеси, свързани с изграждането на либерална демокрация след 1989 г. Експертизата обаче е неспособна да го монополизира и „Преходът“ бива въвличан във всевъзможни употреби. В настоящия текст разглеждам една от тези употреби, конкретно популярното твърдение, че Преходът е провален, както и връзката на тази употреба с настоящата криза на представителната демокрация.

„Проваленият Преход“

Господстващата интерпретация на понятието „Преход“ е като „сбъркан“, „неавтентичен“, „липсващ“, „несъстоял се“, „погрешен“ и т.н. Тенденцията е ясно видима във всички градове и села, които са били част от изследването¹, но и се споделя практически на всички обществени равнища. Независимо, че понятието първоначално е зададено от транзитологията като инструмент за демократизация², в ежедневните употреби започва да обръща смисъла си и да изпълнява дедемократизационна функция.

Господстващата интерпретация в ежедневните разкази се разиграва около твърдението, че „нашият Преход не е Преход“³, а то се обвързва предимно с травматичните структурни изменения на политическата икономия след 1989 г.: новите неравенства, натрупването чрез отнемане⁴, несигурния труд, безработицата, масовата приватизация, ликвидацията и земеделската реформа, разпада на социалната държава, навлизането в постиндустриалната епоха и т.н. С думите на интервюираните, „имаше много предприятия, не

1 „Преходът гласове, образи и памет“ – научен проект, финансиран от ФНИ на МОН в периода 2009 – 2013 г., ръководен от доц. д-р Михаил Груев. По ранна версия на настоящия текст е представена на кръгла маса, проведена на 24-ти април 2013 в СУ „Св. Климент Охридски“, на тема „Българският преход: гласове, образи и памет“, на която бяха представени резултати от работата по изследователския проект.

2 Вж. Guilhot, N. The Democracy Makers: Human Rights and International Order; Columbia University Press, 2005.

3 Интервю на Виктория Митрова с Марийка Денева. Шумен, 03.10.2010, <<http://prehodbg.com/?q=node/710>> (27.12.2013, 11:16)

4 Вж. Harvey, D. A Brief History of Neoliberalism. Oxford University Press, 2007.

като сега... приватизация, разрушаване на ТКЗС-та, разпродаване на животните... селското население остана без хляб⁵ „Имаше си много заводи и плющеше всичко яко“⁶. Тези употреби често съдържат полуизказаното очакване за реализиране на „Прехода“ във форма, сходна на западноевропейския социален модел⁷. Този момент е виден в твърдения като: „...да се вържем с този период, в който всички са благоденстващи вече. Ако мислим така, за нас преходният период може да продължи още 50 години. За да кажем, че не сме баш като швейцарците, ама близо⁸“. Или пък, че какво „...го касае Жельо Желев с тая президентска пенсия? За него преходът свърши в оня момент, в който той седна там на тая Кръгла маса, стана някаква фигура и всичко се уреди. За него да. Ама за вас?... И също съм потресена от пенсиите...⁹“. Или това, че Преходът „трябваше да трае няколко години, най-много до 10 години. ... точно в прехода, започнаха да приватизират ТКЗС-тата... Това беше поголовна сеч на животни!¹⁰“ И така нататък...

5 Интервю на Виктория Митрова с Кирил Николов. Шумен, 04.10.2010, <<http://prehodbg.com/?q=node/713>> (27.12.2013, 11:16)

6 Интервю на Кремена Йорданова с Г. Й. Димитровград, 05.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1726>> (27.12.2013, 11:16)

7 По-скоро за представата за този модел, защото в повечето страни в Западна Европа той навлиза в криза през 1980-те години. Вж. напр. книгата на Wahl, Asbjørn. 2011. The Rise and Fall of the Welfare State. London: Pluto Press

8 Интервю на Петър Добрев с Николай Калев. Шумен, 07.10.2010, <<http://prehodbg.com/?q=node/734>> (27.12.2013, 11:16)

9 Интервю на Майя Грекова с Рударска. Перник, 06.06.2011, <<http://prehodbg.com/?q=node/1487>> (27.12.2013, 11:16)

10 Интервю на Гургана Крамарска с Милка Ганчева. Мадара, 08.10.2010, <<http://prehodbg.com/?q=node/780>> (27.12.2013, 11:16)

Фигурата на западноевропейския социален модел е само един от маркерите, спрямо които се съизмерва „проваления“ „истински Преход“. Нормативната предпоставка за това какво трябваше да се случи също често се извлича от позитивна утопия, изградена върху паметта за въобразеното „величествено минало“¹¹. Друг важен елемент, който заскобявам, се отнася до това до каква степен изместванията в публичното оправдание на „нуждата“ от строга бюджетна дисциплина се отразяват на ежедневното ниво. Например, до каква степен от 90-те¹² до поне 2007 г. легитимацията на строгите мерки е предимно чрез препратки към необходимостта за превъзможване на социалистическото миналото? И дали със задълбочаването на европейската дългова криза има все повече референции към „ниската ефективност“ и „раздутите“ социални харчове на Южна Европа? В анализираният от мен интервюта не се разпознава промяна в публичните оправдания на строгата бюджетна дисциплина и съответното демонтиране на социалната държава. Разчертаването на евентуални изменения в тази посока изисква допълнителни проучвания. В случая ме интересува как различните утопични образи разклащат и изменят смисъла на господстващите разкази, и каква е връзката им с настоящата криза на представителната

11 В смисъл на утопия, която предполага загубена/отнета цялост/хармония под формата на „23 години стигат“, „45 години стигат“, „500 години стигат“ и др. Разбира се, тези моменти могат да се обяснят и чрез понятието „посткомунистическа носталгия“ в контекста на съответния дебат. вж. напр. студиите в Груев, М., Мишкова, Д. Българският комунизъм. Дебати и интерпретации. С., 2013 Вж. също статиите в сборника Todorova, M., Z. Gille. Post-Communist Nostalgia. Berghahn Books, 2010.

12 За ранните постсоциалистически легитимации на бюджетната дисциплина вж. глава 4: Eyal, G., I. Szelenyi, E. Townsley. The Ideology of the Post-Communist Power Elite – In: Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe. London, 2008, pp. 86-112.

демокрация.

Разривите между утопичните образи и социалния опит разклащат и изменят смисъла на господстващите разкази, произвеждайки дефицит на доверие в автентичността на Прехода. Настоявам да уточня, че не реконструирам списък с всички определящи фактори, а извършвам (частично) генеалогическо проследяване на родството между конкретни изплъзвания на понятието Преход и кризата на представителната демокрация. Ежедневните рефлексии всмукват отправните си точки от най-разпространените и публично валидни идеологии, но чрез преповтарянето им те изменят смисъла им. „Преходът“, както се използва най-често сега, е и господстващото означаващо в транзитоложката експертиза. Същевременно в интервютата се вижда способността на ежедневните употреби да изтръгнат понятието от хватката на експертизата и да заложат в него обратно на първоначално замисленото съдържание. Докато транзитологията се стреми да предоставя технически необходимото и универсално приложимо знание, което да насочва обществата в преход от авторитаризъм към демокрация, то на равнището на ежедневните разкази „липсата на Преход“ се превръща в липса на здрава ръка („ако търсиш тоталитаризъм и ред – имаше го“¹³).

Транзитологията, разбира се, не е единствения опит за публично закотвяне на смисъла на света след 1989 г. и за артикулирането на нов голям разказ. Тя се слива с редица сходни постсоциалистически идеологически апарати¹⁴: експертните дискурси за демократизация,

13 Интервю на Антон Ангелов с Христо Шишков. Димитровград, 04.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1727>> (27.12.2013, 11:16)

14 В смисъла на Алтюсер вж. Althusser, L. Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation). – In:

антикорупционната реторика¹⁵, борбата за тотална прозрачност¹⁶ и други. Всички те споделят абсолютна неспособност да предизвикат доверие и могат да функционират само чрез отрицанието си: „нямаме гражданско общество“, „нямаме преход“, „нямаме демокрация“, „нямаме пазар“ и др, т.е. само като *camera obscura*. А това „нямане“ се приплъзва и изнася към скрити и предизвикващи го сили, мислени като План.

„Монтираният Преход“

Преходътот „несъстоял се“ се превръща в „монтиран“, „измама“, „договорка“, „менте“, „дирижиран“, „нагласен“ и т.н. Това е видно в твърдения като „това не беше преход от комунизъм към демокрация, това си беше

Zizek, S.(ред.) Mapping Ideology. London, Verso, 1994, p. 100-140. Алтюсер не ползва понятието като по-разпространеното разбиране за идеологията като „фалшиво съзнание“ или като обърната действителност (както е при ранния Маркс). Алтюсер противопоставя идеологията на науката. А самата идеология не е набор от идеи или форма на съзнание, а е вкоренена в конкретни социални практики, навици, ритуали и институции, произвеждащи субекти, способни да разпознаят себе си през държавната власт. В класическата модерност, според Алтюсер, господстващият идеологически държавен апарат е училището. В постсоциализма обаче ситуацията е по-сложна и има множество механизми, които се стремят да сменят „тоталитарните“ субективности с „демократични“.

15 За непредвидените последствия на антикорупционната реторика Вж. Кръстев, И. Странното (пре)откриване на корупцията. – В: Кръстев, И. Под линия. С., 2001, с. 78-107.

16 За отношението между конспиративните разкази и борбата за прозрачност вж. Krastev, I. In Mistrust We Trust: Can Democracy Survive When We Don't Trust Our Leaders? Ted Books (Kindle Edition), 2013.

един партиен преврат, всичко си беше нагласено¹⁷ или „...те са като едни олимпийски кръгове“.¹⁸

Отварям една скоба относно конспиративните епистемологии. Ако даден разказ е конспиративен (и следователно неправдоподобен от научна гледна точка) не означава, че е автоматично погрешен. Именно това е и една от критиките¹⁹ срещу известния модел на конспиративната епистемология на Браян Кийли²⁰, който твърди, че тя трябва да се отхвърля по дефиниция, защото е „ирационална“. И все пак конспиративното мислене, в смисъла на вяра в безпогрешно подготвен и изпълнен план от отчетлива група и без оглед на обществените структури, е проблемно от гледна точка на социалните науки. Това важи, ако задачата на социалните науки е да демаскират не конкретни социални дейци, а отношения, логики, дискурси процеси, практики и структури. Конспиративният поглед винаги пропуска непредвидените последици от социалното действие, попадайки в капана на това, което Бурдйю нарича ретроспективна илюзия²¹. В тази посока е и аргументацията на Ивайло Дичев, който пише, че:

[в]ярно е, че много дейци на ДС забогатяха неясно как; трудно е обаче да се обясни защо често лейтенантът забогатя

17 Интервю на Гергана Крамарска с Николай Велинов. Перник, 09.06.2011, <<http://prehodbg.com/?q=node/1486>> (27.12.2013, 11:16)

18 Интервю на Дарина Кючукова с Биляна Веселинова. Шумен, 07.10.2010, <<http://www.prehodbg.com/>> (ограничен достъп) (27.12.2013, 11:16)

19 За критика на Кийли вж. Räikkä, J. On Political Conspiracy Theories в Journal of Political Philosophy 17(2):185–201, 2009, p.197

20 Keeley, B. L. Of Conspiracy Theories. – The Journal of Philosophy, 96(3)1999, p.109.

21 Бурдйю, П. Практическият усет. С., 2005, с. 103.

повече от полковника. Кой знае, може би има някаква още по-скрита йерархия? Тук не искам да подценявам пагубната роля, която изигра недоразпуснатата Държавна сигурност във времето на прехода: подчертавам само, че наред с реалните вреди, която тя нанесе на обществото, вреда от друг порядък нанася до днес митът за нейната всемогъщост, за това, че каквото и да правим, сме обречени, защото те са режисирали дори проявата на съпротива срещу властта си.²²

Оставям тези съображения като фон, защото тук темата не е трансформацията на елитите, на икономиката или политиката след 1989 г. Важно е все пак да се отбележи, че единен План не може да има. Планове има много, те са в различни посоки, никога не са изцяло успешни и предимно направо се провалят, не са единствено локални или глобални, постоянно се прекрояват в историческия процес, а социалните дейци перманентно се пренареждат в моментни и тактически съюзи, прекроявайки практиките си.

В този текст разглеждам как *разказът* за единния План („монтаж“) има по-широки социални и политически последици. Вярата в съществуването на единен план е фундаментално нестабилно. Конспиративното желание перманентно намира нови елементи, към които да се прикачи и като желание то цели единствено възпроизводството си, за да оцелее.²³ Накратко: „истината“, че комунистите са виновни лесно прескача

22 Дичев, И. Митът за конспирацията: теория и практика. – Либерален преглед, 2012, <<http://goo.gl/SviV1>> (15.01.2013, 12:38)

23 Вж. Dean, J. Theorizing Conspiracy Theory. – Theory & Event 4(3), 2000.

в това, че капиталистите са отговорни. Руснаците лесно се превръщат в американци, ЦРУ в КГБ, ДС в ДАНС и ДАНС в ДС, и така до безкрай.

Разказите за „монтажа“ не могат да се разделят на „червени“ и „сини“, защото ясни такива, както през 90-те, вече просто няма. Идеологемата за „разрухата“ вероятно се корени в леви позиции от 90-те, но днес вече нищо не пречи да се припише на „същността на комунизма“ и други т.нар. „десни“ наративи. Макар и конспирациите с Държавна сигурност да са били десни през 90-те, то сега може за „доказателство“ да се приложи „плана Ран-Ът“, който до неотдавна е бил част от левия разказ. При този разпад става възможно да има сливания като това да се смята едновременно, че Тодор Живков е най-доброто, което се е случило на България, а комунизмът - най-лошото. Тази ситуация има своите специфики, но не се отличава значително от глобалната постполитическа тенденция и кризата на стабилността при идентификациите по оста ляво-дясно, но към този въпрос ще се върна накрая.

Това, което се наблюдава, както показва и Ивайло Дичев, е, че „от съвременния капитализъм са недоволни и бедните, но и богатите, и левите, но и десните... Неприемливите социални разлики, приватизацията на публичния интерес, ликвидацията на социалната държава, джунглата на конкуренцията – всичко това се скрива зад едно персонализирано възмущение: защо те?“. Според Ивайло Дичев, недоволството от настоящия капитализъм се измества и съгъства чрез фигурата на „мутрата“, поради „неспособността публиката да анализира търпеливо разпада на държавата през последните 20 години, нежеланието да разсъждава на базата на принципи и да слуша скучни авторитети“²⁴,

24 Дичев. И. Фигуралният свят. Изместване и съгъстване в медиите. – В: Медиите и политиката. Съст. Лозанов, Г., О. Спасов,

като съответно социалните структури се персонализират.

За да се разбере по-плътено каква е структурната липса, която въпросната персонализация запълва, ще се обърна към един мисловен експеримент, който ни предлага Тодор Христов:

„А има ниски доходи. Б му казва: „Имаше равни шансове с всички останали, имаш ниски доходи, защото не си успял да спечелиш състезанието с тях“. А възразява: „Но аз направих всичко по силите си, ако съм изгубил, то е, защото състезанието не беше честно“. Б отговаря: „Ако си направил всичко по силите си, значи силите ти не са били достатъчни, но това, че си по-малко способен от другите не прави състезанието нечестно, напротив, то ти се струва нечестно, тъкмо защото не си достатъчно способен, за да спечелиш“.²⁵

Следователно, твърди Христов, ако А се опита да настоява на несправедливостта на ситуацията си, то това би означавало да положи непосилен труд, за да докаже способностите си или че не е имал равен шанс. Според Христов, това би означавало, че А или трябва да поправи живота си, или „да натрупа достатъчно знания по политическа икономия и теория....“. Именно непосилността на усилията за добиването на необходимите знания за структурното функциониране на социално-икономическите процеси предизвиква стремежи за компенсация на този дефицит, пренареждащи социалните смисли. Според Христов, конспирацията е именно средството за превъзможване на

С., 2011, с. 49

25 Христов. Т. Истината на конспиративните теории или Президентът и извънземните. – Семинар_БГ, бр. 7, Киберфолклор: творчеството на дигиталните народни маси, 2012

този дефицит; инструмент, който да компенсира липсата на сила в казванията на истини, надхвърлящи личните преживявания; възможност „изключените множества да казват по-обща истини.... нещо по-общо от собствената си вътрешност“.

Това се наблюдава и в разпространените ежедневни разкази за „Прехода“ като „монтиран“: стремежът за обговаряне на структурните промени в политическата икономика, но не на езика на политическата икономика. В същото време господстващите означаващи на Прехода (борба с корупцията и монополите, развитие на гражданското общество и повече участие, прозрачност и отворена публична сфера) се оказват недостоверни в очите на множествата от гледна точка на ежедневния им опит. Липсата на дискурсивни алтернативи означава задълбочаване на призивите за по-стриктно, морално и праведно приложение от „чисти“ хора на въпросните публично заявени цели. Съответно невъзможността за тяхната реализация (от гледна точка на очаквания „автентичен“ Преход) се пренася върху конкретните (политически) изпълнители и предпоставените „скрити сили“, стоящи на заден план. Този процес води до постоянно преобръщане – експертите ни не са експерти, гражданите ни не са граждани, преходът ни не е преход, пазарът ни не е пазар, демокрацията ни не е демокрация, елитът ни не е елит и т.н. Тази логика поглъща включително и потреблението, вече дори „хлябът ни не е хляб“. Всичко това е така, защото има някаква предпоставена скрита сила, която не позволява (утопичната представа за) автентичност да се реализира. Нищо не е това, което е, защото зад него има друга сила, която възпира осъществяването му. С други думи - България не е Швейцария не защото е абсурдно, а понеже „със сигурност“ някой дърпа конците. Накратко: твърдението ми е, че постсоциалистическите идеологически държавни апарати са раздирани от

дълбока символическа неефективност, т.е. от крайна неспособност да предизвикат доверие, отваряйки пространството за перманентно (конспиративно) издирване на всевъзможни скрити дейци и сили.

Има ли власт зад властта?

Дотук проследих как популярното обръщане (Преходът нарочно е провален от чужди сили) е обусловено от антагонизма между идеалните очаквания и практическите възможности, или това, което Бурдйю нарича „хистеризис“²⁶. Този процес не е неизбежния резултат от 1989 г., а е вкоренен в исторически специфични механизми за производство на недоверие и неуморим стремеж за разкъсване на завесата на видимото, за разнищването на „властта зад властта“. Последното стана изключително видно и в протестните мобилизации от 2013 г. срещу кабинета на Пламен Орешарски и по-конкретно популяризираното покрай тях понятие „задкулисие на Прехода“ – скритата невидима сила, направляваща Прехода. С това не искам да кажа, че няма действителни сливания между икономика и политика или въобще практики, които (очевидно с голяма степен на точност) да могат да се категоризират като „задкулисие“, но тук ме вълнува как *описанието* им има ефект върху легитимността на представителната демокрация.

Този пласт има определени родства с призивите за тотална прозрачност, оголвайки и друго напрежение между господстващите дискурси и ежедневните им употреби. Обещанието за тотална прозрачност е ключова идеология в сегашната ситуация, но, както пише и Иван Кръстев, какво може да е по-съмнително от обещанието за пълна прозрачност? Той твърди, че обратно на очакванията на борците за прозрачност,

26 Бурдйю, П. Цит. съч., с. 99-103.

именно тя (като „липса“) се усвоява в обвиненията в скрити сили, стоящи отвъд видимото, делегитимиращи представителната демокрация.²⁷

Вече споменах, че в проведените интервюта се отличава тенденция за обвързване на разбирането за проваления Преход с ефектите от масовата приватизация, трансформацията на земеделието, изчезването на социалната държава и т.н., т.е. от промените в рамките на политическата икономия. За да избегна детерминистични предпоставки за функционална връзка между постсоциалистическата политическа икономия и кризата на предствителството, ще внеса още един пласт: трансформацията на политическото след 1989 г.

Власт зад властта

Краят на студената война бележи момент на радикална промяна не само в България или Източна Европа, а е значима за цял свят. От края на 1980-те години се популяризират множество оптимистични визии за съвсем нов и „глобализиран“ свят, без конфликти, освободен от противоречия, антагонизми или противопоставяния. Антъни Гидънс и Улрих Бек са сред влиятелните автори, които тръгват в тази посока, с тезите си за втората (или рефлексивна) модерност, характеризирана от задълбочаване на индивидуализацията, денатурализация, детрадиционализация и космополитизъм. С други думи – една радикализирана модерност.

Улрих Бек²⁸, например, твърди, че въпросната „втора“ модерност е продукт на непредвидени последствия от

27 Krastev. Iv. The Transparency delusion. Eurozine. 2013, <<http://www.eurozine.com/articles/2013-02-01-krastev-en.html>> (20.04.2013, 17:00)

28 Бек, У. Рисковото общество. С., 2013.

успеха на модерността. Новите технологии позволяват предвидимост на нови видове рискове или на рискове създадени от човека (напр. Климатичните промени). Това са рискове с много малка вероятност, но с потенциално свръхмощащи щети. Бек нарича това „рисково общество“. Глобалните рискове не могат да се разрешат в старите политически и институционални рамки, и изискват нови форми на коалиране, и нови форми на организация. В терминологията на Бек, това е „субполитика“ или тактически съюзи между неформални, транснационални, граждански движения, корпорации и експерти, обединени около разрешаването на конкретни проблеми. Субполитиката изключва т.нар. „стари“ политически институции – партии, правителства, синдикати; тя стои отвъд лявото и дясното, унищожавайки политическото като съперничество между различни проекти за бъдещето.

Шантал Муф²⁹ е сред по-известните критици на оптимистичната визия за края на историята, идеологиите и антагонизмите. Тя твърди, че дори самата употреба на понятието „модернизация“ е натоварено и съдържа реторически жест, разграничаващ тези, които са „в час“, от „традиционалистите“ и „фундаменталистите“. С други думи заявката за „края“ на политиката е политическа, т.е. включва противопоставяне, момент на конституиране на вражество и заклеяване на онези, които са „все още в историята и все още политиката“. Муф тръгва от разбирането за политическото (на Карл Шмит) като противоречие. Тя твърди, че социалните антагонизми не могат да се изкоренят и единствено е възможно да бъдат вкарани в безопасни граници, за което, според Муф, либералната демокрация е най-подходящата институционална среда.

Муф смята, че опитите за изкореняване на противоречията при консенсусната политика, защитавана от автори

29 Муф, Ш. Демократическият парадокс. С., 2013.

като Бек и Гидънс, не само не подсилват либералната демокрация, а я дестабилизируют значително. Постполитическият консенсус разбива основите на либералната демокрация, генерира недоверие, унищожава възможността за дебат между различни проекти за бъдещето и така радикализира обществените противоречия, превръщайки ги например във „война срещу тероризма и екстремизма“ или „етнически“ конфликти. Очертаващото се ново противоречие след Студената война не е между големи идейни проекти за бъдещето, а е неисторическо и се мисли само в морални категории: добро, зло, истина, лъжа, жертви, палачи и спасители. За Муф, тази криза на политическото е в основата на съвременната (глобална) криза на представителната демокрация и партиите.

В този смисъл, проблемите, които наблюдаваме в България – отчуждение от политическата класа, неспособност на гражданите да се идентифицират с партиите, криза на парламентаризма и т.н. – са част от по-широки и глобални феномени. Не само в България има масови протести и не само тук те са насочени срещу всички големи партии.

В проведените интервюта тази тенденция се вижда ясно и в България, тя е споделена от хора с различен произход, социално положение, от различни населени места и с противоречиви политически пристрастия: „Абе всичкото с тези партии е лъжа и измама“³⁰, „Всяка една партия излага някакви идеи, но като дойде на власт... променя им се виждането“³¹. „Всичките! Всичките са в купа. Всичките от тоя преход, до един! Няма БСП, няма

30 Интервю на Антон Ангелов с А. В., Димитровград, 04.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1714>> (27.12.2013, 11:16)

31 Интервю на Валентина Неделчева с Васил Вълев, Димитровград, 11.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1760>> (27.12.2013, 11:16)

СДС, но СДС-то най-вече, защото излъгаха хората.“³² „Няма никаква разлика между всичките тези партии! Никаква!“³³ „Няма цвят. Направете един анализ. Погледнете нещата, те са пред вас.“³⁴ „От едната партия в другата, в третата, в четвъртата, евродепутати, Атаки, само и само да сме на власт.“³⁵ „Почти само си смениха боята. От червен стана син. Ако дойдат жълтите, ще стане жълт.“³⁶ „Тея партии. Всеки е грабнал по една табела...“³⁷.

Идентични настроения стават видими заради ниската избирателна активност или проблематичното отношение между партии и протестни движения, но дори и заради факта, че самите партии се представят за „граждански движения“ и включват „граждански листи“, адаптирайки се към обществените нагласи.

Липсата на доверие в демократичното представителство и недоволството от отсъствието на различие („няма цвят“) между партиите, разбира се, не е функционално продължение на „глобалните“ тенденции. Интервюираните обвързват недоволствата си с локалния

32 Интервю на Кремена Йорданова с Г. Й., Димитровград, 05.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1726>> (27.12.2013, 11:16)

33 Интервю на Кремена Йорданова с Г. Й., Димитровград, 05.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1726>> (27.12.2013, 11:16)

34 Интервю на Петя Василева-Груева с Господин Георгиев, Димитровград, 02.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1724>> (27.12.2013, 11:16)

35 Интервю на Галина Георгиева с Иван Нечев, Димитровград, 05.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1730>> (27.12.2013, 11:16)

36 Интервю на Валентина Неделчева с К. К., Димитровград, 13.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1732>> (27.12.2013, 11:16)

37 Интервю на Кремена Йорданова с Мария Тотева, Димитровград, 10.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1740>> (27.12.2013, 11:16)

сиопит: сразривите между очаквано и получено („излъгаха хората“), и често преpraщат към трансформациите на политическата икономия (напр. безработицата). Друго разпространено недоволство е това, че „дънната платка е БКП“³⁸, че „това е почнато по времето на Луканов, но е продължено и от другите партии... всички са от една партия всъщност“³⁹. Същевременно отговорите не могат лесно да се типологизират на „сини“ и „червени“, а думите „ляво“ и „дясно“ почти не се срещат. Последният цитиран респондент едновременно казва, че „сега го плюят за тези магистрaли Бойко, ама вие що не ги направихте тогава“, но също и „той [Бойко Борисов] си е от групировка, около бай Тошо също“⁴⁰.

Като описвам разочарованията не означава, че смятам, че има пропуснатата алтернатива на предписанията от това, което медиите наричат „международна общност“. В България опитът за поемане в алтернативна посока (1994 г. – 1997 г.) завършва катастрофално.

Недоволството от липсата на различие се смесва с оплаквания от „прекомерния“ плурализъм и призови за експерти, които обаче впоследствие винаги се оказват „фалшиви“. „Партии не уважавам, но личности“⁴¹. „Не искам да има толкова партии, да се пилеят гласовете... да са 50 на 50... не са готови хората да направят правилния избор... безпринципни коалиции... Те се

38 Интервю на Георги Медаров с П.А., Шумен. 07.10.2010, <<http://prehodbg.com/?q=node/737>> (27.12.2013, 11:16)

39 Интервю на Кремена Йорданова с Г. Й., Димитровград, 05.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1726>> (27.12.2013, 11:16)

40 Интервю на Кремена Йорданова с Г. Й., Димитровград, 05.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1726>> (27.12.2013, 11:16)

41 Интервю на Петър Добрев с Марияна Иванова, Шумен, 08.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/703>> (27.12.2013, 11:16)

карат, те не могат да се гледат, те се обиждат!“⁴² „Нека има политически партии, нека да се конкурират, но да има една платформа, от която да няма мърдане и това да е национален идеал“⁴³, „преходът може да свърши, ако някой отвънка почне да ни диктува... самостоятелно не можем“⁴⁴. „България много се политизира... партиите какви ценностни системи имат, освен да дойдат на власт... случайни партии... едни измислени. Някой им дава пари и те почват...“⁴⁵, „Много партии създават омраза“⁴⁶.

Протестите и кризата на представителната демокрация

Описаният дух излиза отвъд ежедневните си употреби и пропива всички граждански мобилизации в България. Например, в анализа си на екологичните движения в България от последните години, Леа Вайсова показва как социалното недоволство се формира около обвинението в скрити интереси, престъпност и „лобиране“. Вайсова пише, че „[п]убличното оповестяване на Мутрата... се извършва като издаване на тайна“ като тази „рамка на конспиративната

42 Интервю на Кремена Йорданова с Антонина Петкова, Димитровград, 3.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1711>> (27.12.2013, 11:16)

43 Интервю на Галина Георгиева с Бистра Жекова, Димитровград, 04.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1717>> (27.12.2013, 11:16)

44 Интервю на Петър Добрев с Митко Митев, Димитровград, 10.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1737>> (27.12.2013, 11:16)

45 Интервю на Кремена Йорданова с Радослав Николов, Димитровград, 04.10.2012, <<http://prehodbg.com/?q=node/1746>> (27.12.2013, 11:16)

46 Интервю на Мартин Петров с Иван Бончев, Шумен, 07.10.2010, <<http://prehodbg.com/?q=node/771>> (27.12.2013, 11:16)

теория" става „определяща за протестите“.⁴⁷ Докато протестиращите обвиняват противниците си в скрити интереси, то самите те се самопредставят като „ние не сме еколози, а гражданите на България“, че зад тях няма скрити сили. Обвинения в „яхване“ се появяват и между самите протестиращи. Когато сдружението „Природата за хората и регионите“ организира протести в защита на икономическото развитие чрез нови ски писти, то попадна в същата логика, обявявайки екологичните организации за „Зелен октопод“.

Конспиративната логика за привиждане на втори план зад всичко, според Вайсова, довежда до там, че самото „представителство“ започва да „функционира по логиката на конспиративните теории“.⁴⁸

Обвинението в скрити интереси се разпростира до политическото представителство. Това кулминира в известния лозунг от протестите през лятото на 2012 г. „Ние сме държавата“, за който екоактивистите получиха награда от БХК „Човек на годината“. „Ние сме държавата“ е именно заявката, че никога представителството не е достатъчно автентично, че винаги зад него има съмнителна тайна, която го изкривява. Следователно само „ние, които не сме еколози, а гражданите на България“ можем да заявим, че единствено „ние сме държавата“.

Родството между конспиративното мислене и критиката на представителството се вижда и в проведените интервюта от изследването. Например при твърдения като „...къде отиде идеята СДС, къде отиде? Още 99-та, 2000-та година, той превърна СДС от всенародно движение, той го превърна в партия. Нали, там където са парите, там е Костов“.⁴⁹ Тук се преплита

47 Вайсова, Л. Окупирай Орлов мост. Структурни изменения на публичността. – Критика и хуманизъм, бр. 41, 2013, с. 123

48 Пак там.

49 Интервю на Гергана Крамарска с Николай Велинов, Перник,

разочарованието, че „движението“ е спряло да е „общонародно“ с алюзията, че партия е равно на пари. Гражданските опасения, че има „твърде много партии“ и „тази мандатност не е удачна“ също не са редки, както споменах. Представителството започва да се привижда не само като маска за „скрити интереси“, но и като фрагментиращо националното тяло (а фрагментацията се мисли в негативен ключ), изкореняващо фантазмената народна хармония, която се предполага като съществуваща „някъде там в нормалните държави“ или била преди (чрез позитивна утопия).

Последното стана най-видно на протестите от началото на 2013 г. Например, в един от призивите към гражданите, разпространяван из Фейсбук, пише следното:

45 години ни ръководеше една партия, хляба струваше 30 стотинки, билета за градския транспорт - 6 стотинки, киселото мляко - 23 стотинки, олиото - 1 лев. Минаха над 20 години и сега има много партии, но хляба струва над един лев, билета за градския - 1 лев, олиото 3 лв. Извод: по-евтино е да издържаш един паразит, отколкото да храниш десетки.⁵⁰

Това не е единичен случай, всъщност, в огромна степен протестите от началото на 2013 г. се обединиха

09.06.2011, <<http://prehodbg.com/?q=node/1486>> (27.12.2013, 11:16)

50 Примерът за този протестен призив и наблюдението за родството между критиката на политическото и икономическото представителство е от Tsoneva. J. Bulgarians in Flames. On the current wave of self immolation. – Criticatac.ro, 2013, <<http://www.criticatac.ro/lefteast/bulgarians-in-flames-on-the-current-wave-of-self-immolation/>> (05.05.2013, 12:12)

около сходни критики на всякакви видове посредници и представители. Самите протести първоначално започнаха от масовото недоволство от посредниците между потребителите и производителите на електроенергия. Те бяха привидяни като причината за прекомерно високата цена на тока. Но самият протест бързо преля в призови за премахване не само на стопанските посредници, но и на политическите такива, за премахване на партийното представителство на суверенитета и директно поемане на властта от гражданското общество. Както призивите за либерализация, така и тези за национализация, се сляха в общото желание за отстраняване на опосредяването между потребители и производители. Имаше призови за премахване на чл. 12 от Конституцията, забраняващ политизацията на гражданското общество (напр. забрана на синдикати да участват на избори). Последното стои в любопитен контраст с протестите от времето, когато все още гражданското общество искаше премахване на чл. 1.

Описаните нови употреби са натрупани около липсата на разказ за структурните изменения в политическата икономия след 1989 г., в контекста на кризата на политическото, и артикулират нови постлиберални субективности, мислещи господстващата идеология наобратно, през „нямаме гражданско общество, нямаме преход“ и т.н.. Това няма се екстернализира в конспирация, поглъщаща самия принцип на представителство и опосредяване на социалното. Процесът избуя в началото на 2013, помитайки валидността на публично валидните истини радикално и предизвиквайки настоящата дълбока политическа криза.

Няма да навлизам в дебата за приликите и разликите между различните протестни вълни от 2013 г., но е лесно да се покаже, че недоверието в политическото (и стопанското) посредничество е централен мотив.

Пример за това е и въпросът „Кой предложи Пеевски?“ от протестите срещу правителството на Пламен Орешарски. Въпросът „кой“ не е толкова прост колкото изглежда, той символизира радикалното недоверие във формалните оправдания на управлението и изисква тотална прозрачност от предполагаем властови център.

По-интересното е защо описаните процеси добиха масова публичност чак през 2013 г., след като тези настроения са натрупвани толкова време. Тук редукионизмът на наивния икономизъм не може да помогне, поради това че, за разлика от Южна Европа например, в България в момента няма рязка промяна в социално-икономическата ситуация. Страната е въввлечена в режим на вътрешна девалвация, орязване на социалните харчове, перманентен натиск върху труда в името на благоприятния бизнес климат, либерална данъчна политика, либерализация на търговията и капиталовите потоци и т.н. вече над 15 години. В интервю от изследването от 2011 г. четем следното питане на една от респондентките: „Кога софиянци ще се надигнат да излезне закон за национализация...? Всичко, което е заграбено в последните 20 г., да се върне на държавата. Да се върне. Не може така. Това е трудът на вашите родители, на моите родители“⁵¹. Но може би вече е по-правилно да се запитаме защо „чак сега“ тези отдавна натрупани настроения преминават от ежедневни в публични, след като нито те са се променили, нито има значителна промяна в режима на т.нар. стабилност.

51 Интервю на Майя Грекова с Рударска. Перник, 06.06.2011, <<http://prehodbg.com/?q=node/1487>> (27.12.2013, 11:16)

SOME PRECONDITIONS FOR THE CRISIS OF REPRESENTATIVE DEMOCRACY IN BULGARIA

Georgi Medarov

In this article I will elaborate on the relationship between everyday discourses about the supposedly "failed Transition" and the current crisis of representative democracy via discourse analysis. What I mean by discourse analysis, without going into the methodological debate, is the refusal of any presuppositions regarding the (real and/or ideal) essence, embedded in the "Transition". In other words, disregarding the concrete content of transitological teleologies, I shall treat "Transition" as a concept of struggle that is being fought over by various social forces. "Transition" came into the public sphere as a part of a wider normative transnational expertise on democratization that aimed to explain and direct the shift towards liberal democracy. Liberal expertise, however, proved highly inefficient in the production of liberal subjectivities. Widespread everyday discourses on the "Transition" treat it as "inauthentic", "failed", but also hijacked by various secretive forces. That is to say, everyday appropriations of the discourses on the transition turned it against the actual process of transition itself, dubbing it fake, and sometimes claiming it should start from the start. Moreover, as I demonstrate in the text, similar subversion of the supposed original meaning could be observed on the level of other key liberal signifiers such as transparency and (anti-)corruption, among others. In the last part of the article I show the affinities between those subversions and the 2013 crisis of representative democracy, with huge protest movements unable to identify clearly with any political party, as well as with the very principle of political representation, seen as yet another way for the political elite to further the supposed "nontransparent", "corrupt" and ultimately "failed Transition".